

Skiroławki

O powieści erotycznej
Zbigniewa Nienackiego

NR 3044

Ewa Bartos

Skiroławki

O powieści erotycznej
Zbigniewa Nienackiego

Redaktor serii: Historia Literatury Polskiej
Marek Piechota

Recenzent
Anna Szóstak

Publikacja będzie dostępna – po wyczerpaniu nakładu – w wersji internetowej:

Śląska Biblioteka Cyfrowa
www.sbc.org.pl

Spis treści

Wstęp	7
Maski Erosa, czyli o źródłach swobody	13
Pod zasłoną wstydu i norm	13
Staropolskie wzorce	17
Romantyczne ukąszenie	21
Lubiński: zdegradowany ideał romantyczny	26
Farmakon, czyli lekarstwo i trucizna	37
Zaburzenia seksualności	37
Erotyka jako siła niszcząca i uzdrowicielska	38
Szaleństwo, czyli o perspektywie patrzenia	51
Gwałt na czytelniku – recepcja i czas	51
Co jest normalne?	58
Prawo, czyli o strukturze świata fabularnego powieści	69
Prawo a sprawiedliwość	69
Kara	74
Za sceną, czyli kim jest badacz?	85
Pornografia, obsceniczność, podglądacz	85
Przypadek Józi	89
Niewyraźalna ciemność	93
Mapa odbioru, czyli o sposobach racjonalizowania lektury	97
Dlaczego czytamy?	97
Pornografia a rewolucja	102
Karnawał, czyli o problemach metodologicznych, które nie mają końca	111
Bibliografia (wybór)	119
Nota bibliograficzna	123
Indeks osobowy	125
Summary	129
Zusammenfassung	130

Wstęp

[Kobieta I] Dziwnie się zachowujesz...

[Kobieta II] Seks powoduje, że czuję mrowienie z podniecenia, ale potem...

[Kobieta I] Co?

[Kobieta II] Nic. Chyba powinnam czuć coś więcej niż tylko mrowienie. Bicie dzwonów, huk wodospadów, wybuchy bomb... Cokolwiek.

[Kobieta I] Chcesz się bzykać czy zniszczyć miasto?¹

Gdzie znajdują się granice dobrego smaku? Czy wprowadzenie motta z filmu pornograficznego jest niewłaściwe? Erotyce często towarzyszy pornografia, wzbudza ona nagłe wybuchy uczucia. W filmie *Głębokie gardło* dziewczyna poszukuje swojej seksualności. Podczas tej „podróży” odkrywa, że jej łechtaczka znajduje się w gardle.

Film sprawił, że 12 czerwca 1972 roku, w dniu premiery, rozległ się dźwięk dzwonów, a nawet wybuchła bomba. Parafrazując wypowiedź reżysera: nie było się czego wstydzić, ale za to było się czego bać. Reakcja medialna napędzała sukces filmu. W kraju, w którym w 1966 roku powołano komisję naukową do zbadania za pomocą sprzętu laboratoryjnego szkodliwości pornografii, wybuchła rewolucja seksualna.

W szkicach pomieszczonych w tej książce nie będę skupiała się na badaniach laboratoryjnych. Interesuje mnie mechanizm

¹ Cytat pochodzi z filmu *Głębokie gardło*. Reż. G. DAMIANO. Premiera 12 czerwca 1972.

samej siły erotyki i pornografii, którą spróbuję opisać na podstawie powieści Zbigniewa Nienackiego *Raz w roku w Skiroławkach*. Siła ta w dwóch odległych od siebie miejscach i w różnym czasie: 1972, USA, premiera *Głębokiego gardła*; 1983, Polska, ukazanie się powieści Nienackiego – przejawiała się jako reprezentacja tej samej mocy, powodującej nie tylko zamęt, ale i niepokój społeczny.

Przytoczony dialog z *Głębokiego gardła* w dosłowny sposób pokazuje, jak różne może być podejście do erotyki. Ludzie albo ją lekceważą, udając, że nie istnieje, albo próbują się do niej obiektywnie odnieść. W dialogu jedną postawę reprezentuje Kobieta I. Rozumie ona akt seksualny jako coś naturalnego. Jej zdaniem, nie ma on nic wspólnego z prawem, wstydem, normami. Jest i druga postawa, są bowiem ludzie niemogący poradzić sobie z własnymi pragnieniami.

Kontakt z erotyką zawsze odbywa się w samotności (mam tu na myśli voyeuryzm oraz masturbację). Wobec filmu pornograficznego, książki, komiksu, „świerszczyka” zawsze jesteśmy sami. Nawet w czasach, gdy filmy pornograficzne wyświetlane były w kinach, każdy uczestnik seansu był sam, spektakl przecież odbywał się w ciemnościach. Jednostka, która nie może poradzić sobie z agresywną siłą erotyki, odnosi ją do sfery kultury. Akt seksualny, należący do sfery fizjologii, człowiek musi sobie zracjonalizować. To Zygmunt Freud jako pierwszy odkrył tę niezwykłą moc kultury, pozwalającą okiełznać nasze pragnienia. Wiele lat później Michel Foucault połączył ją ze sferą dyskursów politycznych, konstytuujących zakazy i nakazy².

Literatura i sztuka, a wraz z nimi również ich odbiorcy, stoją w centrum wielkiego problemu. Jedni, jak bohaterka dialogu, chcą „czuć coś więcej niż tylko mrowienie. Bicie dzwonów, huk wodospadów, wybuchy...”³, inni wpisują ją w system zależności

² M. FOUCAULT: *Historia seksualności*. Przeł. B. BANASIAK, T. KOMENDANT, K. MATUSZEWSKI, wstępem opatrzył T. KOMENDANT. Warszawa 1995.

³ Zob. przypis 1.

społecznych. Prowadzi to do kolizji, sprzecznych z sobą teorii i definicji⁴:

Leksykalnie interpretacja takich pojęć jak „pornografia”, „obszesceniczność”, „nierządność” to zakłęty świat synonimów językowych wykorzystywanych wzajemnie w tłumaczeniu jednych za pomocą drugich. Termin „pornografia” wywodzi się z greckich słów „porno” – prostytutka i „grapho” – pisać, a więc można je przetłumaczyć dosłownie jako „pisanie o prostytutkach”, co oczywiście niczego nie wyjaśnia⁵.

W momencie uświadomienia sobie, że znajdujemy się sami wobec siły, która nie mieści nam się w głowach⁶, zaczynamy odnosić ją do świata zewnętrznego. Nakładamy na erotykę maski praw i zależności, które bronią nas przed wstydem, budują machinę władzy, pozwalają kontrolować społeczeństwo. Foucault opisał mechanizm „władzy-wiedzy”, za pomocą którego, już na poziomie samego dyskursu, można sprawować kontrolę nad ludźmi. Nic więc dziwnego, że po premierze *Raz w roku w Skiroławkach* czy *Głębokiego gardła* wybuchły zażarte dyskusje.

Paradoksalnie zatem niebezpieczeństwem dla państwa jest samotność jednostki. Jak stwierdza Michał Paweł Markowski we wstępie do *Samotnego seksu*:

⁴ Różne, często wykluczające się definicje pornografii, erotyki, intymności można odnaleźć w publikacjach wielu badaczy. Zob. m.in. G. BATAILLE: *Erotyzm*. Przeł. M. OCHAB. Gdańsk 1999; M. FOUCAULT: *Historia seksualności...*; S. FREUD: *Życie seksualne*. Przeł. R. RESZKE. Warszawa 2009; I. PRIMORATZ: *Filozofia seksu*. Przeł. J. KLIMCZYK. Warszawa 2012; L. WILLIAMS: *Hard core. Władza, przyjemność i „szaleństwo widzialności”*. Przeł. J. BURZYŃSKA, I. HANSZ, M. WOJTYNA. Gdańsk 2010. W odniesieniu do polskiej prozy zob. np. A. NĘCKA: *Cielesne o(d)słony. Dyskursy erotyczne w polskiej prozie po 1989 roku*. Katowice 2011. W swojej pracy przyjmuję, że zmienność jest jedynym elementem w pełni oddającym złożoność tej kategorii.

⁵ M. FILAR: *Pornografia. Studium z dziejów polityki kryminalnej*. Toruń 1977, s. 3.

⁶ Zob. M. TRAMER: *Literatura i skandal. Na przykładzie okresu międzywojennego*. Katowice 2000, s. 9.

Nie chodzi tu wcale o degradowanie przyjemności, tylko o to, że masturbacja, która dokonuje się w samotności, rozrywa ramy społecznej wspólnoty. Wedle jednej z możliwych (choć niedowiedzionych) etymologii tego słowa masturbacja z łac. *manus* (ręka) + *turbare* (niepokoić, burzyć porządek). W perspektywie społecznej, w perspektywie wzniesionych na prawie rozumu instytucji kultury nowożytnej jest to etymologia najwłaściwsza. Od masturbacji zaczyna się każda rewolucja przeciwko martwemu porządkowi społecznemu⁷.

Badacz zwraca uwagę na najważniejszy aspekt związany z erotyką: jest ona siłą rewolucyjną, której nagłe wybuchowe działanie może przekształcić cały system społeczny. Tłumaczy to dobrze, skąd wynikał strach, jaki budziła masturbacja w XVI–XVIII wieku – trudno przecież kontrolować obszar życia będący częścią systemu intymnego:

Trzy rzeczy czyniły samotny seks nienaturalnym. Po pierwsze, był on powodowany nie przez realny obiekt pożądania, ale przez fantazmat; masturbacja groziła opanowaniem najruchliwszego i potencjalnie najbardziej kreatywnego aspektu naszej umysłowości – wyobraźni – i doprowadzeniem jej działań do niebezpiecznej ostateczności. Po drugie, podczas gdy każda praktyka seksualna była społeczna, onanizm był prywatny [...]⁸.

Możliwość pozostawania w samotności, bycia poza jakąkolwiek „naoczną” kontrolą, przerażała władze. Intymność zarówno masturbacji, jak i samotnej lektury niosła z sobą niebezpieczeństwo.

Każdy model ma jednak także drugą stronę. Otóż intymna lektura także miała wszelkie znamiona niebezpie-

⁷ M.P. MARKOWSKI: *Wstęp*. W: T.W. LAQUEUR: *Samotny seks. Kulturowa historia masturbacji*. Przeł. M. KACZYŃSKI, A. LEŚNIAK, G. UZDAŃSKI, M. SOSNOWSKI, red. naukowy A. BIELIK-ROBSON. Kraków 2006, s. X.

⁸ T.W. LAQUEUR: *Samotny seks...*, s. 171.

czeństwa masturbacji: była tu oczywiście i prywatność, i potajemny charakter, lecz także zaangażowanie wyobraźni, zaabsorbowanie samym sobą, wolność od społecznych ograniczeń. Prywatny czytelnik był, przynajmniej przez chwilę, istotą autonomiczną, jeśli nie autarkiczną⁹.

Niebezpieczeństwo autonomii, pozostawienia jednostki poza jakimkolwiek wpływem, przyczyniło się do podjęcia przez państwo środków kontroli (i represji). Foucault dostrzegł mechanizmy kontroli w samym dyskursie:

Krótko mówiąc, chodzi o określenie systemu „władza-wiedza-rozkosz” pod względem funkcjonowania i racji bytu, gdyż na tym systemie opiera się nasz dyskurs o naszej seksualności. Stąd wniosek, że sprawą zasadniczą (przynajmniej w pierwszej instancji) nie jest to, czy seksowi się przytakuje lub przeczy, czy formułuje się zakazy lub przywołania, czy potwierdza się jego znaczenie lub neguje wpływy, czy słowa, które go oznaczają, uznaje się bądź nie za karalne; chodzi natomiast o rozpatrzenie faktu, że się o nim mówi, przyjrzenie się osobom, które o nim mówią, miejscom i punktom widzenia, z których się mówi, instytucjom, które do mówienia zachęcają, gromadzą i rozpowszechniają formułowane o nim wypowiedzi; jednym słowem **chodzi o całościowy „fakt dyskursywny”, o „dyskursywizację” seksu**. Stąd także wniosek, że chodzi o to, pod jakimi postaciami, jakimi kanałami, w jakich dyskursach władza sięga najbardziej osobliwych zachowań, jakimi drogami sięga do najbardziej osobliwych i skrytych form pożądania [...] słowem, chodzi o „polimorficzne techniki władzy”¹⁰.

Władza w tym rozumieniu sprawowana jest za pośrednictwem dyskursu. Z jednej strony wobec siły erotyki jesteśmy sami, z drugiej – seksualność jest podporządkowana systemowi,

⁹ Ibidem, s. 266.

¹⁰ M. FOUCAULT: *Historia seksualności...*, s. 20, podkr. – E.B.

kulturze. Czy zatem wobec erotyki skazani jesteśmy na wieczne bycie „pomiędzy”?

Pisząc o *Raz w roku w Skiroławkach*, starałam się odpowiedzieć na te pytania. W rozdziale *Maski Erosa, czyli o źródłach swobody* staram się pokazać zmiany, jaki wpływ na czytelnika przyzwyczajonego do wzorców romantycznych ma wykorzystanie tradycji staropolskiej w konstruowaniu świata powieści. W *Farmakonie, czyli lekarstwie i truciznie* pytam o to, jak erotyka wpływa na bohaterów powieści. *Szaleństwo, czyli o perspektywie patrzenia* to rozdział, w którym zastanawiam się nad zmiennością kategorii normy. W *Prawie, czyli o strukturze świata fabularnego powieści*, odwołując się do kategorii uwodzenia, konstruuje opozycję przestrzeni prawa i gry, mającą zasadniczy wpływ na budowaną przez Nienackiego fabułę. Kolejne rozdziały: *Za sceną, czyli kim jest badacz?*, *Mapa odbioru, czyli o sposobach racjonalizowania lektury*, *Karnawał, czyli o problemach metodologicznych, które nie mają końca* przynoszą refleksję nad kategoriami wstydu, obsceniczności, skandalu, organizującymi – jak sądzę – perspektywę odbioru *Raz w roku w Skiroławkach*... Analizując wpływ skandalu, jaki miał miejsce podczas publikacji powieści, zadaję pytanie, dlaczego czytamy „bulwersujące” książki.

Z lektury *Raz w roku w Skiroławkach* wyłania się obraz erotyczności niepodlegającej uogólnieniom. Erotyka, a także pornografia, są dla mnie siłami „rewolucyjnymi”, których jedyną zasadą jest ciągła zmienność, naprzemienne burzenie systemu społecznego (pornografia) i asymilowanie się w nim (erotyka). Zmienność i niestabilność, pokazywanie różnic w postrzeganiu erotyzmu, są zatem główną zasadą spajającą poszczególne części książki.

Nota bibliograficzna

Szkice pomieszczone w tej książeczce pierwotnie były częścią pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem Pana prof. dr. hab. Jana Piotrowiaka. Przeformułowane i uzupełnione o cenne wskazówki Pani prof. dr hab. Anny Szóstak nabrały nowego kształtu. Wcześniej opublikowałam w innej postaci dwa artykuły:

Maski Erosa. Doświadczenie seksualności w powieści „Raz w roku w Skiroławkach” Zbigniewa Nienackiego. „Media, Kultura, Komunikacja Społeczna” 2009, nr 5, s. 335–350.

Szaleństwo i erotyka. O „Raz w roku w Skiroławkach” Zbigniewa Nienackiego. W: *Znaki współczesności. Szkice o prozie i poezji.* Red. K. MAKLES, A. NĘCKA. Katowice 2010, s. 54–69.

Indeks osobowy

- Abramciów Rafał 88, 121
Arystoteles 58
- Bachtin Michaił Michajłowicz 113, 114, 119
Balbus Stanisław 113–115, 119
Banach Andrzej 119
Banasiak Bogdan 8, 13, 39, 103, 119
Banaszak Ewa 120
Barthes Roland 91, 92, 104, 119
Bataille Georges 9, 102, 111, 119
Baudrillard Jean 65, 66, 71–74, 77, 97, 105, 112, 119
Bauman Zygmunt 15, 51, 54, 119
Bielik-Robson Agata 10, 105
Bieńczyk Marek 91, 104, 119
Błażejczyk Michał 52
Bogdański Aleksander 120
Borkowska Grażyna 40, 120
Borowy Waclaw 17
Bujnicka Maria 99
Burzyńska Justyna 9
Bystroń Jan Stanisław 119
- Czajkowski Paweł 120
- Damiano Gerard 7
Derrida Jacques 39, 119
Dudzik Wojciech 119
- Eliade Mircea 119
Ellis Hevelloc 87
- Escarpit Robert 100
Eustachiewicz Lesław 121
- Fast Piotr 121
Filar Marian 9, 87, 106, 119
Fornelski Piotr 54, 120
Foucault Michel 8, 9, 11, 13, 54, 65, 72, 103, 119
Freud Sigmund 8, 59, 120
Fromm Erich 120
- Gansiniec Ryszard 17
Girard René 78–82, 112, 120
Gomółka Anna 121
Goreniowie Anna i Andrzej 113, 119
Goszczyńska Mirosława 78, 120
- Haesaert Jean Polydore 87
Hansz Ireneusz 9, 121
Hubert Henri 120
Huizinga Johan 73, 75
- Imieliński Kazimierz 120
Ivanka Helena 120
- Jakels Ludwik 120
Janion Maria 43, 120
Jankowski Andrzej 120
- Kaczmarczyk Dorota 15, 57
Kaczyński Maciej 10, 105, 120
Kempnerówna S. 120
Kępiński Antoni 53

- Kęszycka Helena 119
Kiełbasa Jan 88, 121
Kisiel Marian 91, 120
Kitowicz Jędrzej 120
Klimczyk Joanna 9, 121
Kolberg Oskar 18
Kołakowski Leszek 120
Komendant Tadeusz 8, 13, 103
Kon Igor Siemionowicz 45
Kosowska Ewa 121
Kossowski Pierre 73
Kotarska Jadwiga 20
Kraszewski Józef Ignacy 17
Krawczyk-Wasilewska Violetta 120
Krzyżanowski Julian 17
Kuchowicz Zbigniew 17, 20–22, 44,
45, 113, 120
Kuncewicz Piotr 120
Kurczewski Jacek Maria 121
Kurecka Maria 73, 120
Kurylenka Galina 121
Kuźma Erazm 91
- Laqueur Tomas Walter 10, 105, 120
Leśniak Andrzej 10, 105, 120
Luhmann Niklas 16, 53, 120
- Łaciak B. 121
Łoziński Jerzy 16, 53, 120
- Małochleb Paulina 88, 121
Marcin z Urzędowa 114
Marcuse Ludwig 87
Margański Janusz 65, 71, 97, 112
Markowski Michał Paweł 9, 10
Matuszewski Krzysztof 8, 13, 39,
103, 119
Mauss Marcel 120
May Karol 56
MB 15, 56, 100
McLuhan Marshall 99
Mencwel Andrzej 100, 121
Mentzel Zbigniew 120
- Mickiewicz Adam 50
Mróz Piotr 88, 121
- Nęcka Agnieszka 9, 120, 123
Niedzielski Czesław 119
Niziurski Edmund 56
- Ochab Maryna 9, 102, 111, 119
Olszewski Tadeusz 57
Owidiusz (właśc. Publius Ovidius
Naso) 87
- Passent Daniel 14, 56, 57
Paz Octavio 54, 120
Petersen James R. 120
Plecińscy Maria i Jacek 112, 120
Pliniusz Starszy (właśc. Gaius Plinius Secundus, Maior) 87
Podgórcy Barbara i Adam 121
Pospiszyl Kazimierz 45
Primoratz Igor 9, 121
Przymuszała Beata 121
- Quignard Pascal 121
- Rabelais François 113, 114, 119
Rembowska-Płuciennik Magdalena
121
Reszke Robert 9, 119, 120
Rougémont Denis de 121
Rutkowski Krzysztof 121
Ryziński Remigiusz 88, 121
Rzewuski Henryk 17
- Sade de Donatien Alphonse François 73
Sartre Jean-Paul 87, 88, 90, 100, 121
Sienkiewicz Henryk 17
Sikorska Liliana 40, 120
Sokołowska Grażyna 53
Sonntag Susan 76
Sosnowski Maciej 10, 105, 120
Speina Jerzy 119
Spinoza Baruch 44

-
- Starobiński Jean 80
Szapkowska Małgorzata 72, 119
Szyłak Mariusz 121
Szyłak Jerzy 52
Tramer Maciej 9, 57, 86, 88, 91, 100,
101, 104, 120, 121
Trzcionkowski Lech 120
Urbańska-Galanciak Dominika 121
Uzdański Grzegorz 10, 105, 120
Valéry Paul 75
Varron (właśc. Varro Marcus Teren-
tius, in. Warron z Reate) 87
Williams Linda 9, 121
Wirpsza Witold 120
Wojtyna Miłosz 9, 121
Zaniewicki W. 120
Ziętek Zygmunt 40
Ziomek Jerzy 85, 86
Żabski Tadeusz 99
Żeleński Tadeusz (Boy) 17

Ewa Bartos

Skirolawki
On an erotic novel
by Zbigniew Nienacki

Summary

The book is an attempt to describe the mechanisms of eroticism and pornography on the example of their functioning in *Raz w roku w Skirolawkach*, a novel by Zbigniew Nienacki. First, the author shows what influence using an Old-Polish tradition in shaping the novel world has on a reader educated on the Romantic model. Further on, she reckons on, among others, the categories of norms, seduction, shame, obscenity, and scandal organizing the perspective of novel reception. The book *Raz w roku w Skirolawkach* presents the image of eroticism that is not subject to generalization. Eroticism and pornography are the “revolutionary” forces for the author, the only principle of which is changeability, alternate demolition of a social system (pornography), and assimilation therein (eroticism).

Ewa Bartos

Skirolawki
Zum erotischen Roman
von Zbigniew Nienacki

Zusammenfassung

Im vorliegenden Buch versucht die Verfasserin, die von Zbigniew Nienacki in seinem Roman *Raz w roku w Skirolawkach* (dt.: *Einmal jährlich in Skirolawki*) angewandten erotischen und pornografischen Mittel zu schildern. Zuerst zeigt sie, auf welche Weise die beim Aufbau der Romanwelt ausgenutzte altpolnische Tradition den, gemäß den romantischen Vorbildern ausgebildeten Leser beeinflusst. Dann überlegt sie u. a. die Kategorien von: Norm, Verführung, Scham, Obszönität, Skandal, von denen die Rezeption des Romans abhängig ist. Aus der Lektüre des Werkes *Einmal jährlich in Skirolawki* erscheint ein Bild von der den Verallgemeinerungen nicht unterliegenden Erotik. Erotik und Pornografie sind für die Verfasserin „revolutionäre“ Kräfte, die sich nur von solchen Prinzipien, wie: Wechselhaftigkeit, abwechselnde Störung der Gesellschaftsordnung (Pornografie) und die Assimilation an die Gesellschaftsordnung (Erotik) leiten lassen.

Redaktor
Katarzyna Więckowska

Projektant okładki
Paulina Dubiel

Redaktor techniczny
Barbara Arenhövel

Korektor
Mirosława Żłobińska

Łamanie
Grażyna Szewczyk

Copyright © 2013 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-226-2172-1

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 8,25. Ark. wyd. 7,5. Papier offset.
kl. III, 90 g Cena 16 zł (+ VAT)

Druk i oprawa: PPHU TOTEM s.c.
M. Rejnowski, J. Zamiara
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław